

शोध निर्देशक
श्री चन्देश्वर लाल कर्ण
उप-प्राध्यापक

‘राष्ट्र-निर्माता खण्डकाव्यको कृतिपरक अध्ययन’

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
अन्तर्गत रामस्वरुप रामसागर बहुमुखी क्याम्पस जनकपुरधाम
नेपाली शिक्षण विभागको स्नातकोत्तर तह
दोस्रो वर्षको दसौं पत्र (५१०-१) को
प्रयोजनको लागि प्रस्तुत

शोध-प्रबन्ध

शोधार्थी

वैकुण्ठप्रसाद काफ्ले

नेपाली शिक्षण विभाग

रामस्वरुप रामसागर बहुमुखी क्याम्पस, जनकपुरधाम

सिम्बोल नं.: १४०३५३(नियमित)

त्रि.वि.दर्ता नं.९-२-२२९-१०-२००२

२०७० साल

कृतज्ञता-ज्ञापन

“राष्ट्र-निर्माता खण्डकाव्यको कृतिपरक अध्ययन” शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्ध त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय रा.रा.ब. क्याम्पस नेपाली शिक्षण विभाग जनकपुरअन्तर्गत एम. ए. नेपाली विषयको दोस्रो वर्षको दशौं पत्र (५१०-१) को स्नातकोत्तर उपाधिको लागि तयार पारिएको हो ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको विषय छनोट देखि लिएर लेखन कार्यको अन्तसम्म पनि आफ्ना अनेक समस्या हुँदा हुँदै उपयुक्त निर्देशन सर-सल्लाह र सहयोग गरिदिनु हुने शोध निर्देशक श्री चन्द्रेश्वर लाल कर्ण ज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

“शिक्षा नै मानवीय जीवनको वास्तविक ज्ञानको बाटो हो” भनी सधैं शिक्षा आर्जनमा अग्रसर हुन प्रेरित गर्ने मेरा पूजनीय पिता श्री बोधकृष्ण काफ्ले एवम् ममतामयी माता श्रीमती सुमित्रादेवी काफ्ले प्रति म सर्वप्रथम हार्दिक आभार प्रकट गर्दै उहाँहरुको सहयोगको जीवनभर ऋणी भएको ठान्दछु ।

त्यसैगरी मेरा शोधका क्रममा सामग्री संकलन गर्न सहयोग गर्ने मेरी जीवनसंगीनी श्रीमती लक्ष्मी काफ्ले ओझा प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । मेरो शोधप्रबन्ध लेखनका क्रममा सामग्री संकलन गर्न भरपुर सहयोग गर्ने डिल्लीप्रसाद ढुङ्गेल, भाइ अर्जुन काफ्ले र टाइप गर्न सहयोग गर्ने शशिभुषण गुप्ता, रेवन्तराज ढुङ्गेल, जिवन कुमार कालिकोटे, राजु भण्डारी, विश्वमणि चौधरीप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्रको टंकन कार्यमा महत्वपूर्ण समय दिई यथाशक्य सहयोग गरिदिएका महेन्द्रनगर स्थित श्री शिरीष कम्प्युटर इन्स्टिच्यूटलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा यस शोध प्रबन्धको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत रामस्वरुप रामसागर बहुमुखी क्याम्पस नेपाली शिक्षण विभाग जनकपुर समक्ष पेश गर्दछु ।

शोधकर्ता

बैकुण्ठप्रसाद काफ्ले
एम.ए. दोस्रो वर्ष (नियमित)
ने.शि.वि.
त्रि.वि. रा.रा.ब. क्याम्पस
जनकपुरधाम, धनुषा

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत रामस्वरूप रामसागर बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विषय स्नातकोत्तर तह (एम. ए.) दोस्रो वर्ष को दसौं पत्र (५१०-१) को पूरक प्रयोजनको लागि 'राष्ट्र निर्माता खण्डकाव्यको कृतिपरक अध्ययन' शीर्षकको प्रस्तुत शोध प्रबन्ध शोधार्थी श्री वैकुण्ठप्रसाद काफ्लेले मेरो निर्देशनमा तयार गर्नु भएको हो । 'राष्ट्र निर्माता' खण्डकाव्यको विशद् अध्ययन गरी उनले 'राष्ट्र निर्माता' खण्डकाव्यको कृतिपरक अध्ययनको विषयमा परिश्रम पूर्वक तयार गरिएको यस शोधकार्य प्रति म पूर्ण सन्तुष्ट छु । आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सम्बद्ध निकायमा सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७०।१२।

(श्री चन्देश्वर लाल कर्ण)

शोध निर्देशक

रामस्वरूप रामसागर बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली शिक्षण विभाग

जनकपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

रामस्वरूप रामसागर बहुमुखी क्याम्पस जनकपुरधाम

नेपाली शिक्षण विभाग

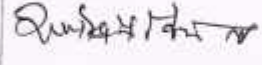
जनकपुर

मिति : २०७०/१२/१८

शोध स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत रामस्वरूप रामसागर बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली शिक्षण विभागका छात्र वैकुण्ठप्रसाद काफ्लेले स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) दोस्रो वर्षको दसौं पत्र (११०-१) को प्रयोजनका लागि तयार पार्नु भएको 'राष्ट्र निर्माता खण्डकाव्यको कृतिपरक अध्ययन' शीर्षकको शोधप्रबन्ध सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ।

मूल्याङ्कन समिति

सि.नं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१)	श्री चन्द्रशेखर लाल कण	शोध निर्देशक तथा विभागीय प्रमुख	
२)	सह-प्राध्यापक डा. राजेन्द्र प्रसाद विमल	जात्य परीक्षक	
३)			
४)			

वि.सं. : २०७०/१२/१८

इ.सं. : २०१४/०४/०१

सङ्क्षेपीकरण सूची

संक्षिप्त रूप		पूर्ण रूप
अप्र.	:	अप्रकाशित
अ.	:	अरबी
इ.सं.	:	ईश्वरी सन्
एम.ए.	:	मास्टर अफ आर्टस
क्र.सं.	:	क्रम संख्या
चौ.प.	:	चौथो परिच्छेद
छै.प.	:	छैठो परिच्छेद
डा.	:	डाक्टर
ते.प.	:	तेस्रो परिच्छेद
दो.प.	:	दोस्रो परिच्छेद
ने.शि.वि.	:	नेपाली शिक्षण विभाग
ने.रा.प्र.प्र.	:	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पृ.	:	पृष्ठ
प्रा.	:	प्राध्यापक
प.प.	:	पहिलो परिच्छेद
पा.प.	:	पाँचौ परिच्छेद
वि.सं.	:	विक्रम संम्वत्
रा.रा.ब.	:	रामस्वरूप रामसागर बहुमुखी
सा.प.	:	सातौ परिच्छेद
सम्पा.	:	सम्पादक
स.	:	समीक्षा
सं.	:	सम्पादक
सह. प्रा.	:	सह-प्राध्यापक
सह. सं.	:	सह-सम्पादक
स्त्री.	:	स्त्रीलिङ्ग
त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शोध प्रबन्धमा प्रयोग गरिएका लेख्य चिन्हहरु

(,)	:	अल्पविराम चिन्ह
(!)	:	उद्गार चिन्ह
(‘ ’ / “ ”)	:	उद्धरण चिन्ह
(”)	:	ऐजन चिन्ह
()	:	कोष्ठक चिन्ह
(/)	:	तिर्यक् चिन्ह
()	:	पूर्णविराम चिन्ह
(?)	:	प्रश्नवाचक चिन्ह
(-)	:	योजक चिन्ह
(:)	:	विसर्ग चिन्ह
(;)	:	संक्षेपक चिन्ह
(/)	:	वा, र
(.....)	:	क्रमश

विषय सूची

परिच्छेद-एक

शोध-प्रबन्ध परिचय

१.१ शोध शीर्षक	१
१.२ शोध-प्रबन्धको प्रयोजन	१
१.३ विषय परिचय	१
१.४ समस्या कथन	२
१.५ शोध-प्रबन्धको उद्देश्य	२
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.७ शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व	५
१.८ शोध कार्यको सीमाङ्कन	६
१.९ सामग्री सङ्कलन विधि	६
१.१० सैद्धान्तिक ढाँचा र विश्लेषण विधि	७
१.११ शोध-प्रबन्धको रूपरेखा	७

परिच्छेद-दुई

खण्डकाव्यको सैद्धान्तिक स्वरूप र विधातत्त्वहरु

२.१ खण्डकाव्यको सैद्धान्तिक स्वरूप	८
२.२.१ पूर्वीय काव्यशास्त्रीहरुका दृष्टिमा खण्डकाव्य	९
२.२.२ पाश्चात्य काव्यशास्त्रीहरुका दृष्टिमा खण्डकाव्य	११
२.२.३ नेपाली साहित्यशास्त्रीहरुका दृष्टिमा खण्डकाव्य	१२
२.३ खण्डकाव्यका तत्त्वहरु	१४
२.३.१ शीर्षक	१४
२.३.२ आख्यान	१५
२.३.३ पात्र	१६
२.३.४ परिवेश	१७
२.३.५ रस	१७
२.३.६ केन्द्रीय कथ्य	१८
२.३.७ लय	१८
२.३.८ कथन पद्धति	१९
२.३.९ विम्ब प्रतीक विधान	२०
२.३.१० भाषाशैली	२०
२.३.११ सर्गबद्धता	२१
२.४ खण्डकाव्यको वर्गीकरणका आधारहरु	२१
२.४.१ खण्डकाव्यको मुख्य वर्गीकरण	२१

२.४.१.१ आख्यान प्रयोग र अप्रयोगको आधारमा	२२
२.४.१.१.१. आख्यानात्मक	२२
२.४.१.१.२. कोषात्मक वा आख्यानेत्तर विषयवस्तुगत भाव शृङ्खलात्मक खण्डकाव्य	२२
२.४.१.१.३. अवचेतन भावप्रवाहात्मक लामो कविता	२२
२.४.१.२. रूपाकृतिगत लमाइका आधारमा खण्डकाव्यको वर्गीकरण	२३
२.४.१.२.१. अपुष्ट वा कृश खण्डकाव्य	२३
२.४.१.२.२. पुष्ट वा स्थूल खण्डकाव्य	२३
२.४.१.३. खण्डकाव्यको गौण वर्गीकरण	२३
२.४.१.३.१. विषयवस्तुको स्रोत	२४
२.४.१.३.२. विषयवस्तुको स्वरूप	२४
२.४.१.३.३. लय प्रयोग	२४
२.४.१.३.४. सर्ग योजना	२४
२.४.१.३.५. रस	२५
२.४.१.३.६. शीर्षक प्रयोग	२५
२.४.१.३.७. परिणति	२६
२.४.१.३.८. धारा वा प्रवृद्धि	२६
२.४.१.३.९. शैली	२६
२.५. निष्कर्ष	२७

परिच्छेद-तीन

नेपाली खण्डकाव्यको विकासक्रम र 'राष्ट्र-निर्माता' को उदय

३.१. नेपाली खण्डकाव्यको विकासक्रम	२८
३.१.१. नेपाली खण्डकाव्यको प्राथमिक काल	२९
३.१.२. नेपाली खण्डकाव्यको माध्यमिक काल	३०
३.१.३. नेपाली खण्डकाव्यको आधुनिक काल	३१
३.१.३.१. परिस्कारवादी धारा	३१
३.१.३.२. स्वच्छन्दतावादी धारा	३२
३.१.३.३. प्रयोगवादी धारा	३३
३.१.३.४. प्रगतिवादी धारा	३३
३.१.३.५. उत्तरप्रयोगवादी धारा	३४
३.२. नेपाली खण्डकाव्यका 'राष्ट्र-निर्माता' को उदय	३५
३.३. निष्कर्ष	३७

परिच्छेद-चार

माधव घिमिरेको खण्डकाव्य यात्रा र योगदान

४.१. घिमिरेको जीवनको सङ्क्षिप्त रूपरेखा	३८
४.१.१. जन्म र अक्षरसम्म	३८

४.१.२	किशोरावस्था र प्रारम्भिक कवि जीवन	३९
४.१.३	शिक्षा दीक्षा	३९
४.१.४	आजीविका	३९
४.१.५	पारिवारिक जीवन	३९
४.१.६	सामाजिक जीवन	४०
४.१.७	साहित्यिक जीवन	४१
४.२	पुरस्कार तथा सम्मान	४२
४.३	घिमिरेको व्यक्तित्वको संक्षिप्त रुपरेखा	४२
४.३.१	फुटकर कवि व्यक्तित्व	४२
४.३.२	गीतकार व्यक्तित्व	४२
४.३.३	निबन्धकार व्यक्तित्व	४३
४.३.४	वालसाहित्यकार व्यक्तित्व	४३
४.३.५	अनुवादक व्यक्तित्व	४३
४.३.६	खण्डकाव्यकार व्यक्तित्व र खण्डकाव्यकार प्रवृत्ति	४३
४.३.६.१	लयगत प्रवृत्ति	४४
४.३.६.२	संरचगत प्रवृत्ति	४४
४.३.६.३	विषयवस्तुका स्रोतगत प्रवृत्ति	४४
४.३.६.४	स्वरगत प्रवृत्ति	४४
४.३.६.५	रसभावगत प्रवृत्ति	४५
४.३.६.६	शैलीगत प्रवृत्ति	४५
४.३.६.७	आर्थिक प्रवृत्ति	४५
४.३.६.७	भाषिक प्रवृत्ति	४५
४.४	माधव घिमिरेको खण्डकाव्य यात्रा	४५
४.४.१	प्रथम चरण	४६
४.४.२	दोस्रा चरण	४६
४.४.३	तेस्रो चरण	४७
४.४.४	चौथो चरण	४८
४.४.५	पाचौ चरण	४९
४.५	नेपाली खण्डकाव्यका घिमिरेको योगदान	५०
४.६	निष्कर्ष	५४

परिच्छेद-पाँच

‘राष्ट्र-निर्माता’ खण्डकाव्यको अध्ययन र विश्लेषण

५.१	राष्ट्र-निर्माता खण्डकाव्यको परिचय	५५
५.२	राष्ट्र-निर्माता खण्डकाव्य रचनाको प्रेरणा र प्रभाव	५७
५.३	राष्ट्र-निर्माता खण्डकाव्यको विश्लेषण	५८
५.३.१	वाह्य संरचनाका आधारमा राष्ट्र-निर्माता खण्डकाव्य	५८
५.३.२	आन्तरिक संरचना/विधातत्त्वका आधारमा राष्ट्र-निर्माता खण्डकाव्य	५९
५.३.२.१	शीर्षक	५९
५.३.२.२	आख्यान	६०
५.३.२.३	पात्र	६२

५.३.२.३.१ पृथ्वीनारायण शाह	६३
५.३.२.३.२ दलमर्दन शाह	६४
५.३.२.४ परिवेश	६६
५.३.२.५ रस वा भाव	६६
५.३.२.६ केन्द्रीय कथ्य	६७
५.३.२.७ लय	६८
५.३.२.८ कथन पद्धति	६९
५.३.२.९ विम्बप्रतीक विधान	७०
५.३.२.१० भाषाशैली	७२
५.३.२.११ सर्गबद्धता	७३
५.३.२.१२ निष्कर्ष	७३
५.४ निष्कर्ष	७४

परिच्छेद-छ

उपसंहार एवम् निष्कर्ष

- ६.१ उपसंहार
- ६.२ निष्कर्ष

७५
७७

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

- पुस्तकहरू
- पत्रपत्रिकाहरू
- अप्रकाशित शोधपत्र